

БАНДУРА - СУПУТНИЦЯ ПОДВИЖНИКІВ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

(З життєпису Михайла Теліги як бандуриста)

Михайло Теліга народився 21 листопада 1900 р. в козацькій станиці Охтирська на Кубанщині (Миронець: 424). Цей регіон заселили запорожці у XVIII ст. і сьогодні там живуть їхні нащадки, але їхня національна свідомість слабо розвинута.

Будучи учнем військової фельдшерської школи в Катеринодарі (пізніше Краснодар), цей нащадок старого козацького роду почув бандуриста в 1915 р. і ця музика справила таке сильне враження на Михайла Телігу, що він постановив опанувати цей інструмент. Один з його однокласників грав на бандурі й познайомив Телігу з Миколою Богуславським. Той навчав Телігу не тільки грати на бандурі, але зацікавив історією України. Читаючи “Історію України” Миколи Аркаса, Теліга замислювався про власну долю та долю свого народу. Не задовольняючись тільки власним національним відродженням, Михайло також намагався впливати й на своїх шкільних товаришів (Миронець: 336).

Під час визвольних змагань пораненого Литвиненка принесли до медпункту. Молодість фельдшера, якому, здавалося б, не було більше дев’ятнадцяти років, збентежила Литвиненка, але він заспокоївся, коли побачив, як уміло Теліга обслуговував своїх пацієнтів. Того ж вечора Теліга лікував і їхні душі своєю бандурою та лагідним тенором.

Визвольні змагання закінчилися трагічно й Телігу інтерновано в Каліші до 1925 р. З Польщі він перебрався до Подебрад у Чехію, щоб вивчати лісівництво в Українській господарській академії, ректором якої був Іван Шовгенів, батько його майбутньої дружини, відомої української поетеси і громадської діячки Олени Теліги.

Буває, що чоловіки живуть у тіні своїх дружин; у випадку Михайла Теліги можна сказати, що спершу він зробив свою дружину Олену (дівоче прізвище Шовгенова) тим, ким вона згодом стала в українській літературі, а тоді жив і помер у її тіні.

Без доступу до архівних матеріалів, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів та адміністрації України, не легко писати про Михайла Телігу. Статті про нього в “Енциклопедії українознавства” та “Encyclopedia of Ukraine” не подають ніяких даних, що могли б зацікавити етномузиколога, за винятком сухої згадки, що він грав на бандурі. Доводиться читати між рядками біографій (а багато з них мають радше агіографічний характер) його дружини Олени, де він виступає як другорядна, а то й третьорядна постать (Бачинська, Клиновий, Миронець). Але чи справді це так?

Тут треба коротко сказати про Оленине походження. Хоч Шовгенови українці, але до якоїсь міри обрусілі. Дехто з української громади в Подебрадах був збентежений, коли почув, як Олена розмовляла зі своїм братом Сергієм російською (Миронець: 331). Прибувши до Чехії, Олена була і в українському, і в російському товариствах, але коли на одній російській вечірці хтось почав оповідати шовіністичні жарти, Шовгенівна демонстративно покинула і бесіду, і товариство росіян. Вона прекрасно розуміла українську мову, але спершу не дуже володіла нею. Враховуючи Оленину красу, не бракувало охочих допомогти їй опанувати свою предківську мову. У тому товаристві провідну роль відіграли майбутній письменник Леонід Мосендз, та бандурист Михайло Теліга. Олена сама пізніше казала, що зусилля Теліги мали тут найбільшу вагу.

Олена дуже любила музику й танці і разом з Михайлом брала участь у танцювальній групі Василя Авраменка в 1925–1927 рр. Приязнь перетворилася на любов і їх повінчав православний священник Євген Погорецький 1 серпня 1926 р. в євангелицькій церкві св. Миколи в Подебрадах (Теліга: 208–9).

У 1926–1927 рр. відомий бандурист Василь Ємець zorganizував школу й ансамбль бандуристів у Подебрадах, і Теліга грав у ньому, а також у меншому квінтеті. Завдяки Михайлові та іншим, Олена прекрасно опанувала українську мову й почала писати й видавати вірші та есе на літературні й політичні теми. Дмитро Донцов високо оцінив її талант і друкував її твори в “Літературно-науковому Віснику” та “Віснику”.

Коли Михайло закінчив студії в Українській господарській академії, Теліги перенеслися до

Польщі в 1929 р., де він згодом дістав працю землеміра в селі Желязна-Жондова. Вони зазнавали і матеріальних (брак грошей), і духовних (брак відповідного товариства) злиднів. Коли Михайло не мав праці інженера, Олена танцювала під його бандуру по ресторанах чи кабаре, щоб так заробити на життя (Клиновий: 381). У міжвоєнний період Теліга належав до Спілки інженерів і техніків українців-емігрантів у Польщі.

Олена відіграла значну роль в українській громаді, а це викликало напруження в їхньому подружжі. Її краса, і моральна, і фізична, приваблювала багатьох, а Михайло в порівнянні з нею був менш помітною особою. Але на цю тему погляди не однозначні. Лашенко (288) твердить, що Михайло був нецікавий, але Жданович (398) це заперечує і каже, що він був начитаний, інтелігентний і відчував глибину літератури й життя.

Хоч інші промовчують це питання, Клиновий (393) пише навіть про подружні непорозуміння Теліг. Олена була відомою українською громадською і культурною діячкою, а Михайло тактовно тримався в її тіні. Олені приємно було, як інші горнулися до неї, але вона була непохитно вірна своєму чоловікові, навіть під час їхніх тимчасових розлук.

Коли 1941 р. розпочалась війна, Олена долучилася до похідних груп Організації Українських Націоналістів і повернулася до Києва, де була провела частину дитинства, щоб зорганізувати літературне життя. Вона очолила Спілку письменників і стала редактором літературного тижневика “Літаври”. Незабаром до неї приїхав Михайло, щоб бути з нею і в праці, і в злиднях. Коли німецько-нацистські загарбники закрили газету “Українське Слово”, під егідою якої появлялися “Літаври” та замінили її своїм рупором “Нове українське слово”, Олена рішуче відмовилася співпрацювати з тим часописом і віддалася праці в Спілці письменників.

Скоро стало відомо, що Гестапо чатує на Олену та Спілку письменників. Знаючи, що 9 лютого 1942 р. буде затримано членів Спілки письменників, Олена пішла на сходи й намагалася підтримати всіх на дусі. Хоч Михайло не належав до Спілки письменників, він також пішов на ці сходи. Прийшли гестапівці й наказали членам Спілки лишитися, а інші могли собі йти. Один письменник, який належав до Спілки, пішов, а Михайло Теліга, який до неї не належав, залишився. Усіх взяли до Гестапо, а тоді на розстріл. Свідки чули, як у середині лютого пролунав крик серед ночі: “Хто вийде живий, скажіть, що Гестапо розстріляло Михайла Телігу з Кубані!” (Жданович: 205). Хоч їхнє подружнє життя, можливо, не було достатньо щасливим, але Теліга залишився вірним своїй дружині аж до смерті.

Праця Теліги-інженера, здавалося б, лишилася без сліду, але він зробив важливий вклад в українську культуру як бандурист. Серед численних інших, маємо сім виданих фотографій Теліги з бандурою. На жаль, майже всі позовані ради мальовничості і не дають розуміння, як він насправді тримав інструмент і грав на ньому. На недатованій фотографії у збірці Ждановича (1977: б. с.) бачимо інакшу бандуру. Його поза дуже неприродна й не відповідає ніякій школі гри на бандурі.

На шістьох фотографіях у збірці за ред. Миронець бачимо Телігу з двома інструментами. На давніших знімках (№ 36, 37 та 48 з 1922 р. та пізніше) бачимо інструмент з однією головкою на вісім басків. Голосник має форму традиційної шестикутної розети. З огляду на погану якість репродукцій, не можна з певністю встановити число приструнків, але їх було біля двадцяти. Тільки на одній фотографії (№ 36) він тримає бандуру на колінах, але уклад рук не дозволяє говорити з певністю про спосіб гри. Починаючи з 1926 р. (№ 47, 54 та 72), бачимо його з новою бандурою, яку правдоподібно зроблено тоді в Чехії. Вона має подвійну головку з п'ятьма контрабасами та сімома басками, а на обичайці розташовано приструнків двадцять два. Бандури того виробництва мали округлі голосники. У портретних фотографіях поза Теліги досить неприродна, але на одній (№ 54, 1927–1929 рр.) світліні з Подебрад виразно видно, як він тримає бандуру на чернігівський лад, права рука на приструнках, а ліва на басках, де другий палець грає на вищих струнах, а третій на середніх.

Залишилося мало нот Теліги, відписи з другої й третьої руки. Один відомий твір – “Виклик”. Ноти цього твору досить прості, але звукозапис, що зберігся, виявляє прекрасного виконавця й тонкого композитора.

У “В'язанці українських народних пісень” бачимо дуже високий технічний рівень звукозаписів того часу. Знову ноти дещо простіші, як звукозапис, що зберігся. Коли порівняти і

ноти, і звукозаписи Теліги з нотами й звукозаписами Василя Ємця з того ж періоду, то “В’язанка” на значно вищому композиторському й виконавському рівні. Тут ми чуємо не просто мелодичний акомпанемент пісні, а пригравання арпеджованими акордами, так, як часто буває на гітарі, але, в ті часи, тільки зрідка на бандурі. У цьому творі Теліга впроваджує септакорд, який дуже рідко чуємо в українській народній музиці.

Було б перебільшенням вважати Телігу одним з найбільших бандуристів раннього ХХ ст. У Радянській Україні Г. Хоткевич грав куди краще, а, либонь, і інші. У діаспорі Ємець викликав куди більшу рекламу, але коли порівняти його та Теліжині звукозаписи, то Телігу бачимо як куди кращого композитора, аранжера й виконавця, а Ємцеві звукозаписи не завжди оправдують похвали, якими його прославлено в пресі. На Західноукраїнських землях і в діаспорі появилися кращі виконавці, але щойно в наступному поколінні. У свій час – без шумної реклами – Теліга зробив вагомий внесок у мистецтво бандури.

Бачинська-Донцова М[арія]. “Теліги”. У кн. Жданович, О[лег], ред. Олена Теліга. Збірник. Детройт–Нью-Йорк–Париж: Український золотий хрест у ЗСА, 1977: 215–226.

Жданович О[лег] (псевдонім Олега Штуля) ред. Олена Теліга. Збірник. Детройт–Нью-Йорк–Париж: Український золотий хрест у ЗСА, 1977.

Клиновий Юрій (псевдонім Ю. В. Стефаніка). “Великий мир Олени Теліги”.

Моїм синам, моїм приятелям. Едмонтон–Торонто: Слово, 1981: 379–396.

Лашенко Галина. “Перша зустріч з Оленою Телігою. У кн. Жданович, О[лег], ред. Олена Теліга. Збірник. Детройт–Нью-Йорк–Париж: Український золотий хрест у ЗСА, 1977: 284–291.

Литвиненко Сергій. “Зустріч з Михайлом Телігою”. У кн. Жданович, О[лег], ред. Олена Теліга. Збірник. Детройт–Нью-Йорк–Париж: Український золотий хрест у ЗСА, 1977: 319–325.

Миронець Надія. “І злитись знову зі своїм народом”. Олена Теліга. О краю мій... Твори, документи, біографічний нарис. К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1999: 321–447.

Теліга Олена. О краю мій... Твори, документи, біографічний нарис. К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1999.